

TEMPELS EN GEMEENSCHAP IN GRIEKSE SICILIË

DE GRIEKSE "ONTDEKKING" VAN SICILIË

Vanaf het midden van de achtste eeuw voor Christus, begonnen handelaren, gelukzoekers en politieke bannelingen van het Griekse vasteland en de eilanden in de Egeïsche Zee zich te vestigen langs de kusten van Zuid-Italië en Sicilië (Afbeelding 1). Dit gebied zou later door Romeinse veroveraars Magna Graecia, Groot-Griekenland¹, worden genoemd, omdat de bevolking er vanuit Romeins perspectief een onmiskenbaar Griekse identiteit op nahield. In de moderne wetenschap heeft lang het beeld bestaan dat de oorspronkelijke Griekse populatie een min of meer leeg gebied ging bevolken en beschaving bracht in een cultureel onontgonnen gebied. En voor zover de aanwezigheid van een autochtone bevolking al werd erkend, dan ging het slechts om een *quantité négligable*, bestaande uit groepen primitieve inboorlingen die weerloos moesten toezien hoe zij terzijde werden geschoven door hun in alle opzichten superieure Griekse meesters. Hoewel de meeste wetenschappers zich voor de jaren tachtig van de vorige eeuw nauwelijks rekenschap gaven van de oorspronkelijk bewoners van Sicilië, was de impliciete aanname dat zij ten prooi vielen aan slavernij of genocide, een Hellenocentrisch beeld dat direct ontsproten was aan de koloniale ervaringen en praktijken van de Europese mogendheden zelf.

Dit beeld is niet langer houdbaar. Ten eerste is het nog maar de vraag hoe superieur de Grieken in de achtste eeuw v.Chr. waren ten opzichte van de inheemse bevolking. Het verschil zal voornamelijk hebben gelegen in de uiteenlopende belangen van de twee bevolkingsgroepen². De Grieken waren in de eerste plaats zeevaarders die geïnteresseerd waren in de handelsmogelijkheden van het nieuwe gebied en zich bekwaamd hadden in piraterij, twee activiteiten die in deze periode nauw met elkaar verbonden waren. Bovendien heeft archeologisch en epigrafisch onderzoek van de afgelopen jaren aangetoond dat er volop uitwisseling be-

stond tussen de nieuwkomers en de autochtone bevolking en dat gemengde huwelijken eerder regel waren dan uitzondering. Voor de Griekse handelaren was Sicilië een geweldige afzetmarkt voor producten die zij zelf produceerden, zoals aardewerk, of op hun beurt weer importeerden uit het oosten, zoals hoogwaardig bewerkte metalen gebruiksvoorwerpen. Anderzijds namen zij gretig de producten af die de autochtone bevolking produceerde, met name graan, alsmede door de Grieken zelf geïmporteerde gewassen, zoals olijven en druiven, die zeer goed gedijen op de vruchtbare vulkanische bodem van het eiland. De locatie van de nieuwe Griekse nederzettingen illustreert deze rolverdeling voortreffelijk: altijd aan de kust gelegen, op goed verdedigbare heuvels of schiereilanden en in de nabijheid van natuurlijk havens (Afbeelding 2). De autochtone bevolking bleef min of meer waar zij was, in het binnenland en concentreerde zich op de ontginning van het land.

DE EERSTE MONUMENTALE TEMPELS

De dynamiek van de Griekse expansie – buiten Sicilië en Italië vestigden Grieken zich zo ver als Spanje, Noord Afrika en de Zwarte Zee – en het netwerk van handelscontacten waarmee dit gepaard ging, bracht vanzelfsprekend welvaart. Bovendien verkeerden de Grieken in de gelukkige positie dat zij in aanraking kwamen met beschavingen die in veel opzichten al eeuwen de toon hadden gezet op technologisch en kunstzinnig terrein. Met name in de zevende eeuw absorbeerden Griekse gemeenschappen zoveel elementen uit het oosten, dat deze tegenwoordig bekend staat als de Oriëntaliserende periode. Een van de belangrijkste invloeden kwam in deze periode uit Egypte: de monumentale tempelbouw. Binnen enkele decennia na de vestiging van een handelspost (Naucratis, ca. 630 v.Chr.) in de Nijldelta, namen de Grieken de voornaamste kennis over aangaande het houthouwen van en bouwen met grote blokken steen en incorporeerde men deze technologie in

Floris van den Eijnde
Hoofddocent Oude Geschiedenis Universiteit
Utrecht
f.vandeneijnde@uu.nl

¹ De oorspronkelijke, Griekse betekenis van deze term, Μεγάλη Ἑλλάς, werd alleen gebruikt voor de gehelleniseerde gebieden van Zuid-Italië, zonder Sicilië, een onderscheid dat in de latere oudheid verloren lijkt te zijn gegaan, cf. Strabo 6.1.2.

² Overigens was de "autochtone" bevolking zelf in het geheel niet homogeen, maar bestond veeleer uit een complexe mix van afzonderlijke etnische groepen, zoals de door Thucydides (6.2) genoemde Sicaniërs, Elymiërs en Sikelioten, om nog maar te zwijgen van de Phoeniciërs die reeds de west- en noordkust van het eiland in bezit hadden.

een duidelijk herkenbare architectonische stijl. Opmerkelijk is dat deze nieuwe monumentaliteit alleen in een religieuze context werd toegepast, in de *naoi* (tempels) voor de goden. Opererend vanuit een sterk gemeenschapsideaal dat was verankerd in burgerstaten (*poleis*), hadden de Grieken geen behoefte aan monumentale paleizen of openbare werken, alleen in de verering van de goden werd deze nieuwe architectuur toegepast.

Deze nieuwe religieuze architectuur werd vrijwel vanaf het begin met groot enthousiasme omarmt door de Griekse gemeenschappen in Sicilië. De tempels die in de zesde eeuw verrezen in plaatsen als Syrakuse, Akragas en Selinous onderscheiden zich van hun tegenhangers in het Griekse moederland door hun gedurfde ontwerp, hun drang tot experimenteren en, bovenal, hun fenomenale omvang. In de relatief korte periode tussen 600 en 400 v.Chr. verrezen tientallen godenhuisen in of nabij de Griekse steden (*poleis*). Rijk geworden door de handel, landbouw en oorlogsvoering, investeerden de Siciliaanse *poleis* een vast (tiende) deel van hun inkomsten in hun heiligdommen, wat de priesterklasse in staat stelde om een ongekende bouwspurt te ontketenen. In veruit de meeste gevallen werden de nieuwe tempels op goed zichtbare plaatsen gebouwd, zoals in Akragas (Agrigento), waar maar liefst zeven tempels op een hoge rotsketen werden gebouwd (Afbeelding 3). Zo deden deze gebouwen dienst als duidelijk herkenbare bakens voor reizigers vanaf de zee en imponeerden ze tegelijk de inwoners van naburige gemeenschappen, die vol afgunst toezagen hoe hun machtige nabuur het een na het andere architectonische hoogstandje voltrok.

Hoewel veel *poleis*, met name in het noordoosten van het eiland, oorspronkelijk gesticht waren vanuit Ionischsprekende gebieden langs de Egeïsche kusten en een duidelijk Ionische identiteit behielden, bouwde men vooral in de Dorische stijl. De Ionische inwoners van Himera bijvoorbeeld lieten in 480 v.Chr.

een grote Dorische tempel (22,45 x 55,95m) bouwen (Afbeelding 4). Deze voorkeur voor de Dorisch stijl laat zich wellicht verklaren door de sterke invloed vanuit het Dorische moederland – met name Korinthe – gedurende het grootste deel van de Archaïsche periode. In het algemeen kunnen we stellen dat de zesde-eeuwse tempels op Sicilië relatief log zijn, met name in de zware entablatuur (Afbeelding 5). De tempel van Apollo in Syrakuse, bijvoorbeeld, een van de grote kolossen uit het tweede kwart van de zesde eeuw v.Chr., wordt gekenmerkt door een robuuste architraaf en een daarop liggend Dorisch fries met alternerende metopen en triglifien (Afbeelding 6). Tezamen met het pediment vormen deze rijen een massief fronton dat in hoogte de zuilen ruim overtreft. Het resultaat is een ietwat topzwaar bouwwerk dat gebukt lijkt te gaan onder de last van het enorme bovenwerk. Ter vergelijking, in de klassieke tempelbouw zoals we die kennen uit Athene is de verhouding precies omgekeerd. Het pediment van de meeste tempels werd in veel gevallen niet met beeldhouwwerk versierd, nog een verschil met de klassieke stijl van het vasteland – al is het mogelijk dat de achterwand van het tympaan oorspronkelijk beschilderd was. Het lijstwerk van de pedimenten op de tempel van Apollo verraad in hoge mate schatplichtigheid aan haar metropolis (moederstad) Korinthe, met zware horizontale kornissen die achter de diagonale kroonlijst verdwijnen. Ook de monolithische zuilen zijn kenmerkend voor de vroeg-Dorische tempelbouw van Korinthe: vanaf de tweede helft van de zesde eeuw ging men over op uit losse schijven opgebouwde zuilen.

WEDIJVER EN TEMPELBOUW: AKRAGAS EN SELINOUS

Maar behalve naar Griekenland zelf keken de inwoners vooral ook naar elkaar. Zo is de tempel in Himera bijvoorbeeld vrijwel identiek in ontwerp aan de Athena tempel in Syrakuse, beide gebouwd op instigatie van de tiran Gelon (zie onder). In het algemeen, echter, pro-

beerden de Griekse poleis elkaar op architectonisch gebied de loef af te steken. Dit leidde ertoe dat ze niet alleen steeds weer nieuwe, maar vooral ook steeds grotere tempels lieten ontwerpen. Deze race naar het maximaal haalbare culmineerde in twee monstertempels in het al eerder genoemde Akragas en het nabijgelegen Selinous. Van Tempel G in Selinous, gewijd aan Apollo, rest vandaag de dag slechts een enorme hoop stenen (Afbeelding 7). Qua omvang en bouwduur is Tempel G vergelijkbaar met sommige middeleeuwse kathedralen. De bouw van deze 50 x 110 m metende kolos begon aan het eind van de zesde eeuw en werd aan het eind van de vijfde eeuw v.Chr. gestaakt voordat de het gebouw gereed was. Het gewicht van de individuele bouwblokken – tot zo'n 50 ton – geeft een indruk van de proporties.

De zuilengalerij is bijzonder wijd opgezet en is twee keer zo breed als de naos zelf (Afbeelding 8). Hierdoor is de ruimte tussen de cellawand en de buitengalerij breed genoeg om extra rij zuilen te herbergen. In tegenstelling tot de enorme Ionische tempels uit Klein-Azië heeft deze extra rij in Selinous waarschijnlijk nooit onderdeel uitgemaakt van het oorspronkelijk plan, of anders is men nooit aan de bouw ervan toegekomen. Een dergelijk brede opzet met een diepe portico (hier met zes zuilen) wordt ook wel pseudo-dipteraal genoemd en is een kenmerk van veel Siciliaanse tempels. De overspanning van de huidige, enkele zuilenrij naar de cella wand is dan ook te groot om ooit overdekt te zijn geweest en algemeen wordt aangenomen dat de tempel hypaethraal (aan de lucht blootgesteld) was. De binnenzijde van de tempel zal eveneens onoverdekt zijn gebleven, afgaande op de fundamenten van een relatief klein tempeltje aan het einde van de cella. Een dergelijke oplossing voor het overspanningsprobleem vinden we wederom ook weer in Klein-Azië, bijvoorbeeld in de tempel van Apollo te Didyma. De kleine naiskos binnen in de megatempel lijkt een noodgreep te zijn om ondanks het gebrek aan een dak toch het cultusbeeld te beschermen tegen weer

en wind. Wellicht ook was het kleine cultushuisje ooit bedoeld om tijdelijk te zijn, zolang het gebouw nog niet overdekt was. Dit zou verklaren waarom twee rijen zuilen in de cella werden aangelegd, met het oog op een ooit te construeren overkapping.

Kort nadat men in Selinous met de bouw van Tempel G van start ging, begon haar grootste rivaal en buur Akragas met een identiek project. De twee steden waren verwickeld in een concurrentiestrijd om de vruchtbare landbouwgrond van Zuid-Sicilië. Diodorus Siculus beschrijft de vruchtbaarheid van Akragas: "Hun wijngaarden blonken uit door hun grootte en schoonheid en het merendeel van hun territorium was beplant met olijfbomen waar zij een overvloedig oogst uit trokken die ze aan Carthago verkochten; want aangezien Libië op dat moment nog niet met fruitbomen beplant was, ontvingen de bewoners van het territorium van Akragas in ruil voor hun producten de rijkdom van Libië en vergaarden rijkdommen van onmetelijke grootte" (Diod. 13.81.4-5)³. De lucratieve handel tussen het oosten en westen van de Middellandse Zee stuwde de rivaliteit verder op in een poging van beide steden om uit te groeien tot het voornaamste entrepot van het eiland. Vanuit deze rivaliteit valt dan ook te verklaren Akragas Selinous niet alleen in de hoeveelheid monumentale tempels trachtte te overtreffen (7 vs. 5), maar ook de grootste wilde hebben. De moderne parallel met de race tussen steden om de grootste wolkenkrabber te bouwen ligt hierbij voor de hand. Monumentale tempelarchitectuur was een manier om prestige te verwerven.

De Tempel van de Olympische Zeus is met 110 x 52 m marginaal groter dan Tempel G en kan op basis van het grondoppervlak aanspraak maken op de titel van de grootste tempel ooit in de Griekse wereld gebouwd (afbeelding 9). Over de zuilen van de tempel schrijft Diodorus: De omtrek van het gedeelte van een zuil aan de buitenkant van de muur is twintig voet en het lichaam van een man past in

³ Translation Oldfather (Loeb, 1950): "Their vineyards excelled in their great extent and beauty and the greater part of their territory was planted in olive-trees from which they gathered an abundant harvest and sold to Carthage; for since Libya at that time was not yet planted in fruit-trees,¹ the inhabitants of the territory belonging to Acragas took in exchange for their products the wealth of Libya and accumulated fortunes of unbelievable size."

de cannelures" (Diod. 13.82.3)⁴. Maar de meest opvallende eigenschap van het tempelontwerp is gelegen in de toevoeging van verbindingsmuren tussen de zuilen (afbeelding 10). Deze waren ontegenzeggelijk ontworpen om de enorme krachten van het entablatuur op te vangen en waren zeer toepasselijk versierd met gigantische beelden van Atlas (7,65 m hoog) in half reliëf; de reus die in de mythologie de werelddol moest dragen, heeft hier tot taak het enorme architraaf te ondersteunen (afbeelding 11). De beelden dateren tussen 480 en 450 v.Chr. en laten zien dat men in twee generaties de architraaf rondom had bereikt. De pedimenten moeten eveneens rond het midden van de eeuw zijn voltooid, op grond van stijlkenmerken van de twee sculptuurgroepen: een Gigantomachie (oost) en de Strijd om Troje (west). Opvallend is tevens dat de in de buitenmuur geplaatste zuilen aan de binnenkant niet rond zijn, maar vierkant, een element dat zich herhaalt aan zowel de binnen- als de buitenzijde van de cel-lamuren (afbeelding 12). Deze half-pilasters boden waarschijnlijk een eerste aanzet voor de overkapping. Dat de tempel althans in de peripteros (galerij) deels overdekt was, is zeker vanwege de dakpannen die zijn terug gevonden. Of dit dak ook ooit de centrale cella moest gaan overspannen is overigens niet zeker, maar lijkt waarschijnlijk door de aanwezigheid van de uit de muur naar voren springende half-pilasters. In tegenstelling tot Selinous zijn er geen sporen van een naiskos in de cella teruggevonden, al kan die ooit met vergankelijke materialen zijn gebouwd.

LOCATIE EN BETEKENIS VAN SICILIAANSE HEILIGDOMMEN

Griekse heiligdommen waren altijd sterk plaatsgebonden. Soms speelde daarbij natuurlijk factoren een rol (denk aan Poseidon en de zee), maar meestal hadden puur pragmatische motieven de overhand. We zagen eerder dat de rivaliteit tussen Selinous en Akragas deels werd uitgevochten met de bouw van prestigieuze tempels. Daarbij was zicht-

baarheid van het van het grootste belang. De zes monumentale tempels van Akragas zijn dan ook allemaal aangelegd op de zuidelijke rand van het rotsplateau waarop de stad is gelegen, met uitzicht op (en vanaf) zee en de belangrijke kustroute die van Syrakuse naar Selinous voerde (Afbeelding 13). Nog duidelijker is de ordening van het sacrale landschap in Selinous zelf (Afbeelding 14). De stad zelf is gelegen op twee heuvels en wordt aan zowel oostelijk als westelijke kant bevoeid door de rivieren Modione en Belice (Grieks: Hypsas). Tegenwoordig ligt de kustlijn een stuk verder van de oude stad af, maar in de oudheid lag de stad direct aan zee. De heiligdommen van de stad waren deels gelegen op de Acropolis en deels op twee heuvels aan weerszijden van de stad, aan gene zijde van de rivieren. Op de eerste lagen vier monumentale tempels en enkele kleinere heiligdommen. Ongetwijfeld werd hier de patroon-god van de stad vereert, wellicht Athena of misschien Poseidon. Athena is een vertrouwde godheid als waakster over citadellen. Poseidon is een voor de hand liggende god vanwege het sterk maritieme karakter van de stad. Deze culten waren sterk op de stad gericht, al was hun ligging op de in zee uitstekende citadel een schitterend baken voor diegenen die de stad vanaf de zee bereikten. Op de oostheuvel, voorbij de Belice, lagen nog eens drie monumentale tempels, waaronder monstertempel G. Het is zeker niet toevallig dat deze prestigeobjecten zijn opgesteld aan de kant van aartsrivaal Akragas. Daar komt nog bij dat Selinous de laatste Griekse kolonie was aan de Siciliaanse zuidkust, gerekend van oost naar west; het gebied verder in westelijke richting was in handen van de Carthagers. De tempels voor de Olympische goden op de oost heuvel vormen daardoor een logische verbinding met de rest van de Griekse wereld. Aan de westkant waren eveneens meerdere heiligdommen gesitueerd, o.a. voor Hekate, Demeter Malaphoros en Zeus Meilichios. Dit waren chthonische culten die in verband worden gebracht met de onderwereld en het is veelzeggend dat aan dezelfde zijde ook de grote necropool van de stad lag. Maar het is

⁴ "the circumference of the outer part of the column which extends from the wall is twenty feet and the body of a man may be contained in the fluting, while that of the inner part is twelve feet".

ook goed mogelijk dat dit goden waren die gemakkelijk vereenzelvigd konden worden met autochtone goden. Zo lijkt het erop dat Malaphoros van oorsprong een indigene god was die met Demeter werd gesyncretiseerd. Door middel van hun culten definieerden de Selinuntijnen zo enerzijds heel precies het territorium van hun stad, terwijl zij zich anderzijds trachtten te profileren ten opzichte van de diverse etnische groepen om hen heen door gebruik te maken van religieuze symboliek die voor die groepen makkelijk te begrijpen was.

TEMPELBOUW EN HELLENICITEIT

Tempels vervulden een natuurlijke behoefte om religieuze gevoelens op monumentale tot uiting te brengen. Ze waren het ultieme votief geschenk aan de goden. En zoals we zagen kon de specifieke vorm die men aan zijn culten gaf als “brug” dienen om richting naburige gemeenschappen een bepaald statement te maken door gedeelde religieuze elementen te benadrukken. In het geval van de monumentale tempelbouw is het vrij algemeen aanvaard dat zij bij uitstek werd gebruikt om aansluiting te zoeken bij de rest van de Griekse wereld. Het is opmerkelijk dat de meest verwoede tempelbouw juist in gekoloniseerde gebieden buiten het Griekse vasteland plaatsvond, in Klein-Azië en op Sicilië. Door aansluiting te zoeken bij een architectonische vorm die algemeen geaccepteerd werd als “Grieks”, afficheerden de gemeenschappen in deze gebieden zichzelf uitdrukkelijk als zodanig.

Daarbij komt dat in het polytheïstische Griekenland, identiteit bij uitstek tot uitdrukking werd gebracht in een religieuze context. Deelname aan een specifieke combinatie van culten maakte dat men zich “burger van Athene” voelde of “burger van Syrakuse”. Maar op hun beurt waren het de “burgerstaten” van Sicilië die zich specifiek wilden identificeren met het Griekse moederland. Dat gebeurde niet alleen door de bouw van megatempels, maar ook door aansluiting te zoeken bij de belangrijke Panhelleense

culten in Griekenland zelf. Siciliaanse tyrannen en aristocraten bezochten niet alleen en masse de Olympische, Pythische, Nemeïsche en Isthmische Spelen; ze gingen er ook doorgaans met de belangrijkste prijs – die van het wagenrennen – van door. De Siciliaanse vorsten stonden wijd en zijd bekend als fokkers van superieure racepaarden. Kosten noch moeite werd gespaard om als winnaar uit de strijd te komen, omdat winst op de Spelen prestige opleverde onder alle Grieken. Pindarus, een van de beroemdste Griekse dichters kon op riante wijze in zijn levensonderhoud voorzien door hun daden in versvorm te vereeuwigen.

Maar de drang om zich als “echte Grieken” te presenteren in het moederland ging nog verder. Vijf van de negen schathuisjes die in Olympia met zekerheid zijn geïdentificeerd werden opgericht door steden uit Magna Graecia – en op twee na allemaal door Griekse kolonies (Afbeelding 15). Deze schathuisjes waren kleine tempelvormige gebouwen, die de geschenken van deze steden aan de Olympische Zeus konden herbergen. Kennelijk waren die geschenken zo talrijk dat er speciale gebouwen voor moesten worden opgericht. Maar de schathuisjes – en de impliciete donaties aan de god die ze in zich droegen – zijn tegelijk een onomstotelijk bewijs voor de sterke drang van de overzeese kolonisten om als ware Grieken (Ἕλληνες – “Hellenes”) erkend te worden. De Panhelleense heiligdommen – en Olympia in de eerste plaats – waren de enige plaatsen waar alle Grieken op grond van hun status als Hellenen werden toegelaten; niet-Grieken waren niet welkom op de Spelen. Wellicht dat de nabijheid van niet-Griekse “barbaroi” in de kolonies de behoefte aan etnische helderheid versterkte, iets dat mogelijkwerwijs – en paradoxaal genoeg – in de hand werd gewerkt door de sterke vermenging met de autochtone bevolking.

CARTHAGO EN DE LAATSTE GROTE TEMPELS

De Griekse kolonisatie van Sicilië stond echter niet op zichzelf. Al vroeg in de achtste eeuw v.Chr. – nog voor de vestiging van de eerste Griekse kolonie (Naxos) – vestigden Punische handelaren zich aan de westkant van het eiland. Dit valt geografisch gemakkelijk te verklaren door de nabijheid van het eiland ten opzichte van Noord-Afrika, het tegenwoordige Tunesië dat in de Griekse oudheid Lybië was genaamd. Hier lag de machtige handelsstad Carthago dat zelf weer onderdeel uitmaakte van een breed netwerk aan Phoenicische kolonies die zich uitstrekte van de Levant tot aan de Atlantische Oceaan. Lang lijken de Punische en Griekse gemeenschappen op Sicilië relatief vreedzaam naast elkaar te hebben bestaan. Maar met de onstuimige groei van met name de Griekse steden aan de zuidkust – Selinous, Akragas en Gela – raakten de betrekkingen met de Punische gemeenschap rondom Panormus (Palermo) danig verstoord. De toegenomen macht en rijkdom van de Grieken wordt goed geïllustreerd door een intensivering van de tempelbouw omstreeks 500 v.Chr. Bovendien zag dezelfde periode de opkomst van een aristocratische factie uit Gela en Akragas. Geleid door Gelon en Theron was deze factie in 483 zijn invloed uit te breiden tot Himera in het noorden en Syrakuse in het oosten.

Met name de inlijving van Himera, dat aan de grens met het Punische territorium lag, baarde de Carthagers grote zorgen. In 480 v.Chr. – hetzelfde jaar waarin Xerxes het Griekse vasteland binnenviel – stak de Carthaagse generaal Hamilcar over naar Sicilië met een groot leger, bestaande uit soldaten afkomstig uit Iberië, Sardinië, Corsica, Italië, Gallië en Afrika. Ook Selinous sloot zich bij deze invasiemacht aan, geheel in overeenstemming met haar vijandschap ten opzichte van Akragas. Onder leiding van Gelon bracht de Griekse coalitie een indrukwekkende verdedigingsmacht op de been waarmee hij Hamilcar en zijn leger

in hetzelfde jaar bij Himera een vernietigende nederlaag werd toebracht. De Puniërs werden gedwongen een enorme schadeloosstelling te betalen, waarvan in heel Sicilië nieuwe tempelprojecten werden gefinancierd, onder andere de al genoemde tempels in Himera en het Athenaion in Syrakuse. Dankzij het snel groeiende belang van Syrakuse zou met name de laatste tempel uitgroeien tot een van de belangrijkste tempels van het eiland, centraal gelegen als het was midden in de stad, op het schiereiland Ortygia. Met afmetingen van 55 x 23 m en 6 x 14 zuilen alsmede een verdeling met een voorportaal, enkele naos en een opisthodomos (achterportiek), benaderen deze tempels de klassieke canon, zoals die in de vijfde eeuw werd ontwikkeld (Afbeelding 16). De rijkdom van de Athena tempel komt onder andere tot uitdrukking in de dektegels van geïmporteerd marmer en een bronzen schild op het dak dat als baken diende voor inkomende schepen. Volgens Cicero bevonden zich 27 beroemde portretten van Siciliaanse koningen en tirannen in de cella, die door de Romeinse proconsul Verres tussen 73-71 v.Chr. tezamen met de weelderig gedecoreerde deuren van de tempel werden ontvreemd. Ondanks de universele sluiting van heidense heiligdommen door Theodosius I aan het eind van de vierde eeuw n.Chr. bleef de tempel een belangrijk religieus centrum. In 600 n. Chr. werd Zosimus hier tot bisschop gewijd, waarmee het gebouw definitief dienst ging doen als kathedraal van Syrakuse. Deze functie heeft het gebouw vandaag de dag nog steeds en ondanks meerdere, grondige verbouwingen is de oorspronkelijke architectuur nog steeds goed zichtbaar, met name in de zuilengalerij die in de buitenmuur werd geïncorporeerd (Afbeelding 17).

De vijfde eeuw was ook een periode van acculturatie van de niet-Griekse autochtone bevolking van Sicilië. Ondanks de voortdurende strijd waarin het westelijke Segesta (Grieks: Egesta) was verwickeld met het naburige Selinous, kwam de inheemse Elymische bevolking sterk onder de invloed van de Helleense vormentaal.

In de jaren 420 liet de lokale inheemse bevolking een tempel bouwen volgens klassiek Grieks recept en huurde zelfs een Atheense architect in om de bouw te overzien. Hoewel de tempel nooit werd afgebouwd is duidelijk dat ook deze tempel voldeed aan het klassiek Siciliaanse ideaal van 6 x 14 zuilen (Afbeelding 18). De zuilen hadden echter nog takelknoppen en waren nog niet voorzien van cannelures; ook de muren van de cella waren nog niet geplaatst, zodat de tempel een belangrijk inzicht biedt in de verschillende stadia waarin een tempel werd gebouwd.

De periode van tempelbouw op Sicilië kwam ten einde na een roerige periode van nieuwe conflicten aan het einde van de vijfde eeuw v.Chr. Een grote Atheense invasiemacht in 415-413 kon nog (zij het met moeite) worden tegengehouden, maar enkele jaren later waren de Carthagers succesvoller. Tussen 409 en 405 vernietigden zij onder andere Himera, Selinous (nu weer onderdeel van het Griekse kamp), Akragas en Gela. De tempelbouw in deze steden kwam daarmee definitief tot een einde, en hoewel bijvoorbeeld Akragas een tweede leven beschoren was in de Romeinse tijd, zouden vele tempels, waaronder de tempel van

de Olympische Zeus nooit worden afgebouwd (ook in dit opzicht gaat de vergelijking met de Gothische kathedralen op). Over de Carthaagse vernietiging vermeldt Diodorus: "In Sicilië verwoeste Himilcon, de generaal van de Carthagers, aan het begin van de zomer de stad van de Akragantijnen compleet. En wat betreft de tempels die niet voldoende vernietigd schenen, zelfs niet door vuur, liet hij de beeldhouwwerken vernietigen en alles wat van bijzondere kunstzinnige waarde was; vervolgens trok hij met zijn gehele leger het territorium van de Geloanen binnen" (Diod. 13.108).⁸ Pas in de vierde eeuw zou de Griekse bevolking van Sicilië deze klap te boven komen, onder leiding van Syracuse dat zich vanaf dat moment als onbetwiste hoofdstad van Griekse Sicilië zou doen gelden. De tijd van de grote monumentale tempels was toen echter voorgoed voorbij.

LITERATUURSUGGESTIE

Gruben, G. (2001) *Griechische Tempel und Heiligtümer*. Hirmer, Munich.
Spawforth, A. (2006) *The Complete Greek Temples*. Thames & Hudson, London and New York.

⁸ In Sicily at the beginning of summer Himilcon, the commander of the Carthaginians, razed to the ground the city of the Acragantini, and in the case of the temples which did not appear to have been sufficiently destroyed even by the fire he mutilated the sculptures and everything of rather exceptional workmanship; he then at once with his entire army invaded the territory of the Geloans. Diodorus Siculus, 13.108